

УЖГОРОДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

МИГОЛИНЕЦЬ Ольга Федорівна

**БОТАНІЧНА ЛЕКСИКА
УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ
ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Спеціальність 10.02.01 - українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Ужгород 1996

Дисертація є рукописом

Робота виконана на кафедрі української мови та літератури
нашого університету

00759783 (\$)

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор І.В.Сабодом

Офіційні опоненти – доктор філологічних наук, професор

ГРИШЕНКО Павло Іхимович

кандидат філологічних наук, доцент

ЗАХАРКІВ Олександра Теодорівна

Провідна організація – Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича
НАН України /м.Львів/

Захист відбудеться "14" травня 1996 року о 16 год.

на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 15.01.03 для захисту
дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних
наук при Ужгородському державному університеті

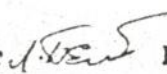
/294000, м.Ужгород, вул. Університетська, 14, ауд. 411/

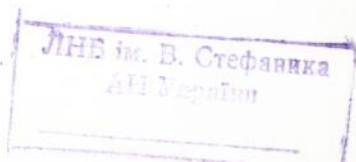
З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Ужгородського
державного університету – м.Ужгород, вул. Капітульна, 9.

Автореферат розісланий "6" квітня 1996 року

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

кандидат філологічних наук, доцент Белей Л.О.

AB-34.569

Актуальність дослідження. Лінгвогеографічному дослідженню у наш час піддається різні шари лексики. Серед них значної уваги заслуговує ботанічна лексика, яка протягом останнього часу є об'єктом дослідження багатьох мовознавців. Помітно активізувалось вивчення ботанічної термінології і номенклатури у різних слов'янських мовах. Це, зокрема, праці В.О.Меркулової, О.І.Кисельовської, Ф.Буффи, В.Махека, В.Будзішевської, І.Лекова та ін. Інтенсивно вивчається й українська ботанічна номенклатура /праці А.І.Капської, М.М.Фещенка, Л.О.Симоненко, Й.О.Дзендзелівського, І.В.Сабодоша, Я.В.Закревської, Т.П.Заворотної, А.Н.Шамоти, Л.Д.Фроляк, Л.А.Москаленко та ін./. Об'єктом наукових студій була також і лексика українських говорів Закарпаття.

Говірки Закарпаття належать до говірок давньої формації. У них збереглися й архаїчні риси, що втрачені в інших регіонах України, і нові риси, які зумовлені новими історичними, культурними та іншими передумовами. У зв'язку з тим, що цей регіон знаходиться на периферії української діалектної території, тут помітний також вплив інших слов'янських і неслов'янських мов. Першим, хто розпочав роботу над дослідженням українських говірок Закарпаття, був І.Панькевич. Свої результати дослідник узагальнив у монографії "Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей: Частина 1. Фонетика і морфологія" /Прага, 1938/. Він же готував до видання словник закарпатських говорів. Величезний словник закарпатських говорів уклав М.А.Грицак, але, на жаль, як і Панькевич, роботу над ним не встиг завершити. Він також був укладачем синоніміки закарпатоукраїнських назв рослин до кількох ботанічних книг.

Діалектні назви рослин закарпатських говорів фіксуються у довоєнних працях М.Велигорського, Г.Тимошука та ін. Становить інтерес праця Г.Гордієнка, у якій міститься досить значний список

назв рослин села Верхнього Студеного Міжгірського району.

Мовознавчому дослідженню закарпатоукраїнської лексики флори присвячені праці Й.О.Дзендзелівського, І.В.Сабадоша, Т.П.Заворотної та ін. Так, перу Й.О.Дзендзелівського належить стаття "Назви сільськогосподарських культур у говорах Закарпаття", а також невелика за обсягом публікація про назви кукурудзи в цих говорах. Назви рослин у говорах Закарпаття представлені на кількох картах "Лінгвістичного атласу українських народних говорів Закарпатської області /Лексика/". По кілька праць, пов'язаних безпосередньо з вивченням лексики флори зазначеного регіону, опублікували М.А.Грицак, І.В.Сабадош, угорське походження ряду закарпатоукраїнських діалектних ботанічних номенів встановив П.М.Лизанець, дослідниця Т.П.Заворотна виявила інтерес до закарпатських назв грибів.

Перелічені праці свідчать про те, що ряд питань, пов'язаних з найменуванням рослин, можна і необхідно значно розширити, бо величезний шар лексики флори не тільки не вивчений, але й не зібраний.

Мета і завдання дослідження. Метою нашого дослідження є збір та опис назв рослин в українських закарпатських говорах. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1/ подати лексико-семантичний, лексико-етимологічний аналіз досліджуваної лексики; 2/ визначити основні способи номінації рослин у досліджуваних говорах на загальноукраїнському та загальнослов'янському фоні; 3/ здійснити картографування досліджуваної лексики та її ареалогічне вивчення.

Наше дослідження здійснюємо за тематичним принципом, який чітко простежується також у працях В.Махека, І.В.Сабадоша та ін. Відповідно до цього, рослини поділяємо на 4 групи, у межах яких описуємо назви дикоростучих рослин, культивованих рослин, дендро-

номенів /назви дерев та кущів/, мікономенів /назви грибів/.

Об'єктом дослідження є понад 2000 народних назв, що позначають біля 200 видів рослин. Ця лексика зібрана нами в 1993-1994 роках в 150 населених пунктах Закарпатської області за спеціально укладеною програмою.

Методика дослідження. Основний метод дослідження - описовий. При порівнянні з такою ж лексикою інших українських говорів та інших слов'янських мов використовуємо порівняльно-історичний метод. Одним із визначальних у дослідженні є лінгвогеографічний метод. У зв'язку із його застосуванням підготовлено Атлас ботанічної лексики українських говорів Закарпатської області, що налічує понад 200 лінгвістичних карт, у тому числі 16 зведених.

Джерельна база дослідження. Виконання поставлених завдань вимагало, крім збору фактичного матеріалу в закарпатських горах, детального опрацювання різноманітних допоміжних джерел, передусім, лексикографічних. Багато відомостей для аналізу фактичного матеріалу почерпнуто із словників української ботанічної лексики М.Мельника, С.Маковецького, "Словника ботанічної номенклатури" 1928 р., опублікованих лексичних матеріалів І.Верхратського. Використано словники української діалектної лексики Б.Грінченка, С.М.Й.Онишкевича, В.А.Прокопенко, П.С.Лисенка, А.Т.Сизька, В.А.Чабаненка, "Етимологічного словника української мови" та ін. При доборі паралелей номінацій рослин в інших слов'янських мовах використано спеціальні словники ботанічної лексики різних слов'янських мов: А.Кисельовського, Ф.Буффи, Е.Маєвського, Д.Симонівича тощо, мовознавчі праці з лексики флори В.Махека, В.Будзішевської та ін. Вивчення лексики іншомовного походження здійснювалось на підставі словників інших мов.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що воно є першою спробою монографічного опису ботанічної лексики досліджува-

ного регіону в максимальному обсязі. Комплексно поєднуються лексико-семантичний, лексико-етимологічний аспекти дослідження, подається ареальна характеристика назв рослин.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані в подібних дослідженнях лексики інших українських говорів та інших слов'янських мов, при читанні вузівських курсів "Сучасна українська мова" /лексикологія/, "Українська діалектологія", "Історія української мови" та ін., при написанні курсових і дипломних робіт студентами-філологами, при підготовці Лексичного атласу української мови тощо, при підготовці різних словників української мови /закарпатських говорів, зведеного словника українських говорів, етимологічного словника української мови і т.п./. Доданий до дисертації Атлас ботанічної лексики може бути використаний при розв'язанні проблем діалектного членування української мови, історії формування і розвитку її окремих говорів і т.д.

Крім цього, матеріали і результати нашого дослідження мають важливе значення для вивчення матеріальної і духовної культури українського народу взагалі та українського населення Закарпаття зокрема, його зв'язків з іншими народами тощо.

На захист виносяться такі положення:

1/ Назви рослин українських говірок Закарпатської області - багата, різноманітна, цілісна тематична група лексики, що становить значний інтерес для науки.

2/ Ядро цієї лексики становлять назви праслов'янського походження. Однак найбільшу її частину складають назви, утворені на українському мовному ґрунті в результаті словотворення. Запозичення з інших мов становлять помітну кількість, проте питома вага їх у різних підгрупах ботанічної лексики неоднакова. Найбільша вона серед назв культивованих городніх та кімнатних кві-

тів і порівняно невелика серед найменувань дикорослих трав'янистих рослин і особливо грибів. Це пов'язано як з особливостями формування окремих мікросемантичних груп ботанічної лексики, так і специфікою розвитку українських закарпатських говорів.

3/ Основні способи номінації в ботанічній лексиці ті ж, що й в інших лексико-семантичних групах української мови. Однак номінаційні процеси в лексиці флори закарпатських говорів мають і свої особливості, зокрема однослівні назви досить часто утворюються в результаті переосмислення демінутивів, універбації атрибутивних словосполучень, що є ботанічними номенами. Нерідко на позначення тієї ж рослини утворюється від тої самої основи нова назва, позбавлена будь-якої конотації. У досліджуваній лексиці порівняно значна питома вага номенів-комполітів і номенів-словосполучень.

4/ Ареальна диференціація досліджуваної лексико-семантичної групи має свою специфіку. Найбільша кількість протиставлень характерна для найменувань маловідомих у народі рослин. Найменш здиференційованими є дендроніми та значною мірою назви культивованих городніх та кімнатних квітів.

5/ Ареалогічні спостереження над лексикою флори в основному підтверджують здійснений діалектологами поділ українських говорів Закарпаття на гуцульські, марамороські, боржавські, верховинські та ужанські говіркові групи, проте помітна кількість ізоглос не повністю узгоджується з цим поділом.

Апробація роботи. Основні положення і результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри української мови УжДУ, на 49-ій підсумковій науковій конференції професорсько-викладацького складу УжДУ /1995 р./, на наукових конференціях "Словотвір як вияв динаміки мови" /Львів, 1994 р./, "Українська мова на Буковині" /Чернівці, 1994 р./. Основний зміст дисертації викладено

у 8 публікаціях загальним обсягом понад 4,5 друк. арк.

Структура дослідження. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів /"Назви дикоростучих рослин", "Назви культивованих рослин", "Дендронімени /назви дерев та кущів/", "Мікономени /назви грибів/", висновків і додатків, з яких найважливішим є Атлас ботанічної лексики українських говорів Закарпатської області /214 карт/ тощо.

У "Вступі" обґрунтовується актуальність теми дисертації, окреслюється мета і завдання роботи, характеризується джерельна база, об'єкт, методика дослідження, формулюється практичне значення та основні положення дисертації, які виносяться на захист.

У першому розділі "Назви дикоростучих рослин" розглядаються найменування 123-ох видів рослин цієї групи /для кожного виду подається окрема стаття-нарис/.

Які ж загальні принципи структури і змісту кожного із нарисів? Заголовком кожної статті виступає український науковий ботанічний номен і його латинський відповідник. Далі подаються назви рослин досліджуваної території із зазначенням їх ареалів. У межах кожної статті спочатку аналізуються найбільш відомі в закарпатських говорах назви, які характеризуються високим ступенем поширення. Останніми подаються іншомовні запозичення і посилення на відповідну карту Атласу ботанічної лексики українських говорів Закарпатської області.

Наші спостереження над лексикою дикорослої флори свідчать про те, що значна її частина з генетичної точки зору належить до слів праслов'янського походження і стала літературною нормою української мови: рог'із^с /рог'оз^с, рог'із^с / *Turpha angustifolia*, ом'ела *Viscum album*, в'яз'іл' *Coronilla varia*, лопух *Arctium lappa*, п'удбіл' *Tussilago farfara*, че^нме^нрич'я *Veratrum Lobelianum*, ол'ек'ит /ол'ек'вт. ол'ек'йт. ол'екот / *Hyoscyamus niger*,

пасл'ін /пасл'он/ *Solanum nigrum*, болиголю *Conium maculatum*,
дурман *Datura stramonium*, лободá *Chenopodium album*, кук'іл'
/кук'ул', кук'ул' /*Agrostemma githago*, кропива *Urtica dioica*,
хвошч *Equisetum arvense*, буд'ак /бод'ак/ *Carduus acanthoides*,
бобоўник *Menyanthes trifoliata* та ін.

Власне українські назви виникають у досліджуваних говорах у результаті словотворення, переосмислення слів, впливу української літературної мови, запозичення готових ботанічних номенів з інших мов тощо.

Найбільше назв появилось внаслідок словотворення. Найпродуктивнішим є суфіксальний спосіб, за допомогою якого утворені ботанічні номенні головним чином від субстантивних основ. Найактивнішим виступає суфікс -ник, напр.: зубник *Asarum europaeum*, пáворозник *Equisetum arvense*, смеречник *Lycopodium clavatum*, жабник *Ficaria verna*, череўник *Potentilla erecta*, кроўник *Hypericum perforatum* та багато ін. Менш продуктивними є суфікси -ен', -ій, -ен', -ощ, -ич, -ач, -ин/а: копитен' *Asarum europaeum*, миш'ій *Nardus stricta*, солодѐн' *Polypodium vulgare*, солóлом "т.с.", солóдич "т.с.", кострубáч *Lycopodium clavatum*, рогожина *Turpha angustifolia* та ін.

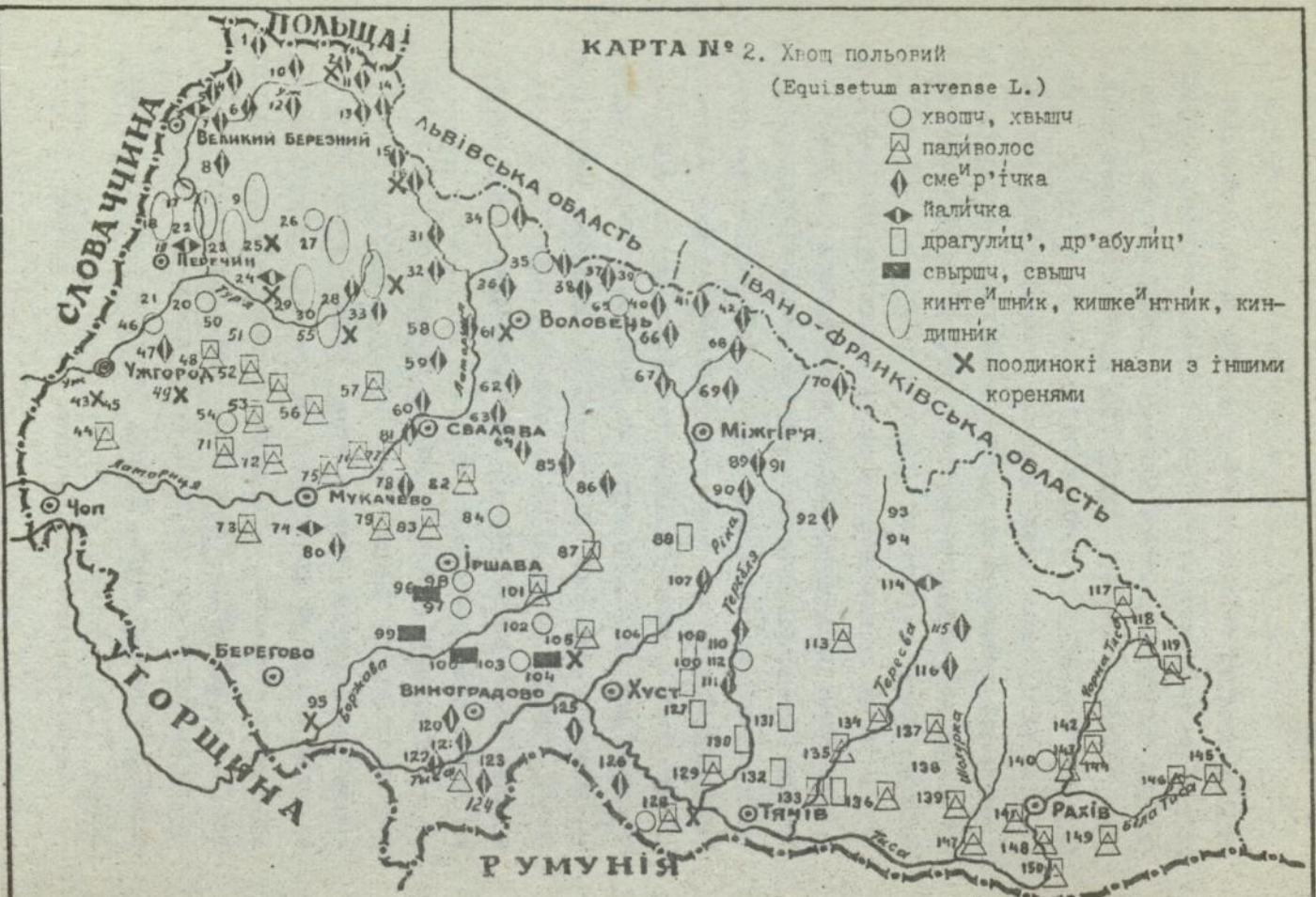
Відад'єктивні номенні утворюються головним чином за допомогою суфікса -к/а/н: син'ка *Scilla bifolia*, вод'анка *Ranunculus acris*, блискучка *Ficaria verna*, по'ачка *Nardus stricta* та ряд ін. Досить продуктивними є суфікси -ник, -иш'/а: кол'учник *Datura stramonium*, гус'ачник *Polygonum aviculare*, кур'ачник "т.с.", шоўковиц'а *Carex hirta*, квасниц'а *Oxalis acetosella* та ін. Зовсім мало дериватів із суфіксами -ен', -ак, -ок: мокрец' *Ranunculus acris*, г'ірчак *Polygonum bistorta*, болотн'янок *Potentilla anserina* та ін.

Значна кількість відад'єктивних похідних постала у результа-

КАРТА № 2. Хвоц польовий

(*Equisetum arvense* L.)

- хвоц, хвыщ
- △ паливолос
- ◆ сме^ир'ічка
- ◀ йалічка
- драгулиц', др'абулиц'
- свырщ, свыщ
- кинте^ишник, кишке^итник, киндишник
- × поодинокі назви з іншими коренями

ті універсальні атрибутивних словосполучень: зайачник *Hurexi-*
ous perforatum ← зайача крови'а "т.с.", кот'ячка *Glechoma hede-*
rasa ← кот'яча ми'ята "т.с.", гус'ячка *Potentilla anserina* ←
гус'яч'і ланки "т.с." і т.п.

Віддіслівні похідні найчастіше утворюються за допомогою су-
фіксів -ник, -к/а/: танн'іўник *Briza media*, тр'асучка "т.с.",
митник *Lycoperidium clavatum*, охуїник *Paris quadrifolia*, надв'у-
ка *Turba angustifolia* та ін. Менш продуктивними є суфікси -ачк/а/
-ин/а/, -л/а/: дз'обачка *Datura stramonium*, кол'ячка "т.с.",
порибанина *Paris quadrifolia*, бухала *Turba angustifolia* та ін.

Невелика частина найменувань є префіксально-суфіксальними
утвореннями: півлісник *Azaron eugroaeum*, прим'утник *Alchemilla*
vulgaris та деякі ін.

Помітну кількість становлять назви, утворені способом осно-
во- чи словоскладання верідко в поєднанні з суфіксацією: зимоз'і-
д'а *Eupherbia helioscopia*, син'окрис *Scilla bifolia*, коз'ібо-
род'ка *Leucosium vernum*, доўгожил *Lycoperidium clavatum*, т'ікай-
зелен' "т.с." та ряд ін.

Велика кількість флористичних номенів появилася в результа-
ті пересомислення слів, напр.: свічка *Agrimonia eupatoria*, ог-
ники *Aquilegia vulgaris*, віники *Turba angustifolia*, ножики
Iris pseudacorus, дзвонічки *Lilium martagon*, *Aquilegia vulgaris*,
се'стрички *Viola tricolor*, сиротки "т.с.", ми'чоха "т.с.", об'п-
ка *Plantago major*, д'іники-й-об'п'ки *Melampyrum nemorosum*, ко-
г'утики *Iris pseudacorus*, п'есики *Lathyrus pratensis*, коз'лики
Ancemone nemorosa, дзоб'іт'ка *Origanum vulgare* та ін.

Досить значна група дикоростучої флори утворюється в резуль-
таті перенесення загальновідомих /особливо культурних/ назв рос-
лин на маловідомі на основі подібності: пасул'ки *Lathyrus pra-*
tensis ← *Phaseolus vulgaris*, к'укур'дз'ка *Convallaria majalis*

← *Zea mays*, нари́с *Leucojum vernum* ← *Narcissus poeticus*,
барвінок *Viscum album* ← *Vincetoxicum*, подоро́жник *Asarum euro-*
paicum ← *Plantago major* та ін.

Назви дикоростучих трав зазнали певного впливу української літературної мови. Цим шляхом постали, очевидно, тр'асучка *Bri-*
za media, перестр'іч *Melampyrum nemorosum*, ши'їнка *Picaria*
verna, чина *Lathyrus pratensis*, родові́к *Sanguisorba offic-*
inalis та ін.

На розвиток закарпатських назв дикорослої флори помітний вплив має іншомовна лексика. Найбільше запозичень з угорської мови: говіра́т *Galanthus nivalis*, дйі́кин' *Typha angustifolia*, іоу́л'я *Viola*, арвачк "т.с.", д'онд'віра́т *Convallaria majalis*, чу́дофай *Datura stramonium*, лу́гер, лу́гера́ *Trifolium pratense* та ін. Кілька запозичень потрапило через польське посередництво /конвал'і́я *Convallaria majalis*, д'убі́сток *Levisticum officinale*, ві́ка *Viola cracca*/ тощо. Із російської мови прийшли назви ятры́шник *Orchis latifolia*, пу́стїрник *Leonurus cardiaca*, кровохл'є́пка *Sanguisorba officinalis*, ан'у́тини гла́з'ки *Viola tricolor*, можливо, кле́вер *Trifolium pratense* та ще деякі. Виявляється незначна кількість румунських запозичень: бринд'у́ш'і *Colchicum autumnale*, ц'інка́шка, ц'інкоўка́шка *Scilla bifolia* та деякі ін. Засвідчуються також поодинокі запозичення з німецької /фе́ферві́нц *Mentha arvensis*, пукр'і́ндлер *Polypodium vulgare*/, турецької /ай'ір *Asorus calamus*/ та деяких інших мов.

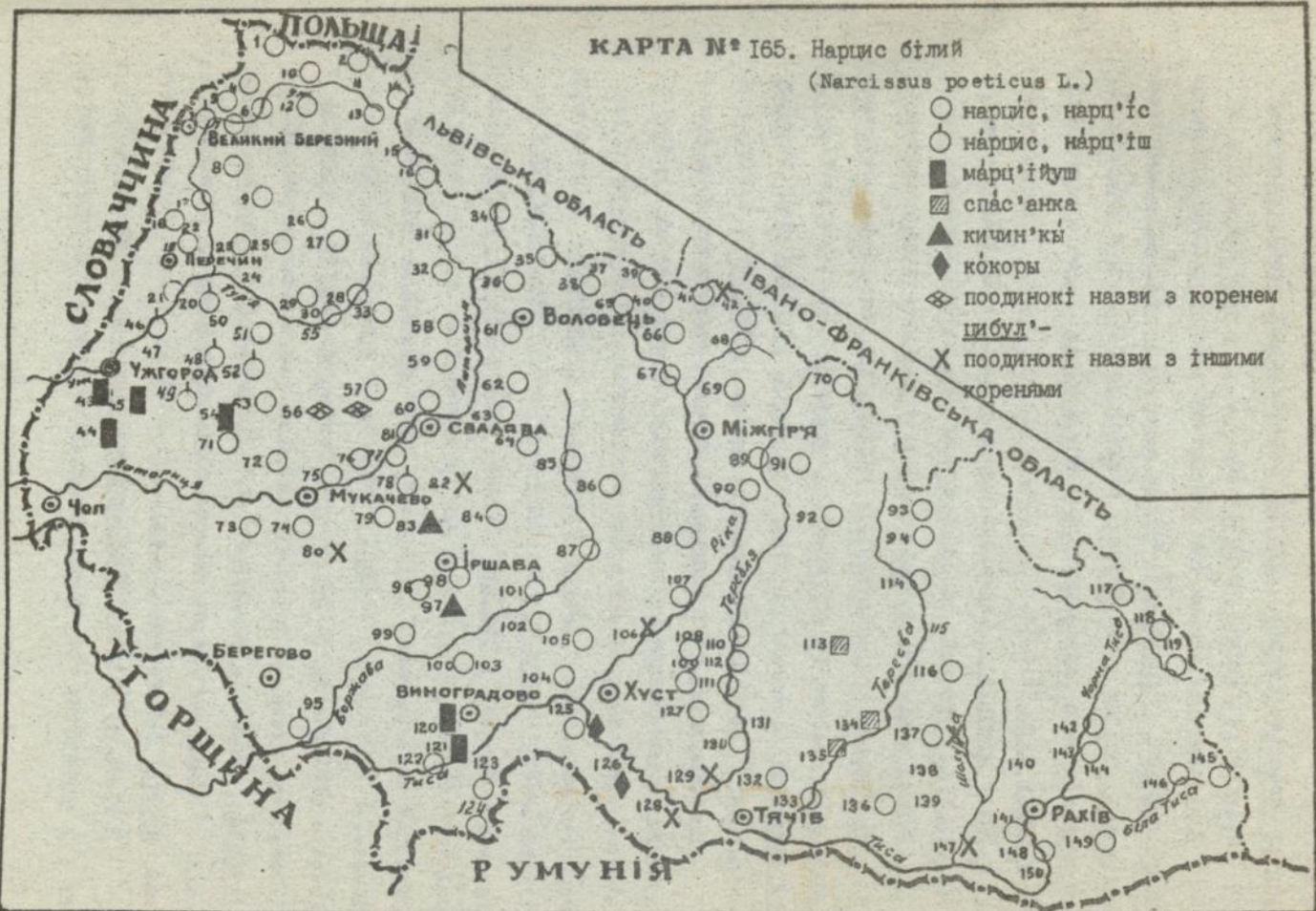
У другому розділі "Назви культивованих рослин" розглядають-
ся назви 19 видів кімнатних та культивованих городніх квітів. Всі вони виникли після розпаду праслов'янської етномовної єдності, тобто серед них немає назв праслов'янського походження.

Шляхом словотворення, який в основному представлений суфік-
сальним способом /за допомогою суфікса -к-/, виникли номени ши-

КАРТА № 165. Нарцис білий

(*Narcissus poeticus* L.)

- нарцис, нарц'іс
- нарцис, нарц'іш
- марц'і йуш
- ▨ сп'ас'анка
- ▲ кичин'кы
- ◆ кокоры
- ◇ поодинокі назви з коренем ЦИБУЛ'-
- × поодинокі назви з іншими коренями

па́р'ка Rosa centifolia, жаб'ки Calendula officinalis, допу-
кы Pelargonium roseum та деякі ін.

Відад'єктивні номени теж найчастіше утворюються за допомогою цього суфікса: соломл'анки Bellis perennis, вол'анка Impatiens sultanica та деякі ін. Останні виникли здебільшого в результаті універбації назв словосполучень /типу камінка Paeonia officinalis ← ка́мен:а р'ка "т.с."/.

Назви зиморуж'я Chrysanthemum segetum, кучоз'я Calendula officinalis утворені способом осново- та словоскладання.

Велика кількість номенів виникла у результаті переосмислення слів /переважно деминутивів/: кол'ин'ята Narcissus poeticus, но́ктики/-и Calendula officinalis, сиротки Bellis perennis, циганки Calendula officinalis, тап'ідки, там'ідки Callistephus chinensis, кал'ачики Pelargonium roseum, бо́ти "т.с." тощо.

На формування цієї частини ботанічної лексики помітно вплинула класична /латинська/ термінологія /можливо, через посередництво української літературної та інших мов/: хлорофітум Chlorophytum comosum, ка́ктус Cactaceae, санс'ив'єра Sansevieria trifasciata, аспарагус Asparagus falcatus, пеларгон'ія Pelargonium roseum, гербе́ра Gerbera hybridum, календула Calendula officinalis, да́л'ія Dahlia variabilis та ін. Чимало ботанічних назв засвоєно з угорської мови: ко́двіде́т', лонксєк'ю Gladiolus imbricatus, сєк'ю Dianthus, пінк'ішти ро́ва Paeonia officinalis, допторуж'я Dahlia variabilis, мушкєта́л Pelargonium roseum та ін. Трапляються запозичення з польської /гвозди́к Dianthus caryophyllus/, французької /бе́гон'ія Begonia/, німецької /через посередництво словацької чи польської мов: а́йстра Callistephus chinensis/.

У третьому розділі "Дендронімени /назви дерев та кущів/". як і у четвертому, опускаємо детальний лінгвогеографічний, лекси-

ко-семантичний та етимологічний опис назв 30 видів дерев та кущів і 15 видів грибів, а подаємо тільки результати, що випливають з цього опову.

Значна частина назв дерев та кущів успадкована з праслов'янської мови: бухениця *Vaccinium vitis-idaea*, бузина *Sambucus nigra*, бук *Fagus sylvatica*, верба *Salix alba*, верес *Calluna vulgaris*, вишня *Cerasus vulgaris*, глог^X *Crataegus monogyna*, городина *Sorbus aucuparia*, груша *Pyrus communis*, дерево / дерево / *Cornus mas*, іва *Salix alba*, клен *Acer platanoides*, лещина *Corylus avellana*, осика, тріпета *Populus tremula*, поришки, сморочина *Ribes nigrum*, світлий і под. *Rosa canina*, сосна *Pinus silvestris*, терева, тернослива *Prunus spinosa*, черева *Rubus fruticosus*, чорниця *Vaccinium myrtillus*, шишина *Rosa canina*, яловець *Juniperus communis*.

Більшість українські назви поновнюються шляхом словотворення /в основному суфіксальним способом/, в результаті впливу української літературної мови, перекладення слів, запозичення з інших мов.

Відсутотантивні номени найчастіше утворені за допомогою суфіксів -ка, -ник, -чик, зрідка -щина /а/: ялівка *Salix alba*, квітка *Cornus mas*, городник *Rubus fruticosus*, кленник *Acer platanoides*, бояриня *Pinus silvestris* та деякі ін. Відад'єктивні назви виникають здебільшого за допомогою суфіксів -ник, -ка, -щина /а/: ялівник, дрочник *Juniperus communis*, вошник *Daphne mezereum*, собачина *Rhamnus cathartica*, вошнина *Daphne mezereum*, ялівщина *Juniperus communis*, вошнина *Daphne mezereum*, кислиця, кислиця *Vaccinium vitis-idaea* та ін. Менш продуктивними є суфікси -ка /а/, -щина /а/: дичка *Pyrus communis*, глогина *Crataegus monogyna*. Серед віддієслівних утворень зафіксована тільки назва хрустайка *Vaccinium vitis-idaea*. У ре-

зультаті словоскладання виникла назва чонкокішка Calluna vulgaris.

Шляхом переосмислення слів постали назви ког'утики/-ч Crataegus monogyna, Cornus mas, книшники Evonymus verrucosa, бододайки "т.с.", яблочка Crataegus monogyna, крушина Padus racemosa /←крушина Frangula alnus/, кедр, кедра Larix decidua /←кедр Cedrus/, смерека Larix decidua, Pinus silvestris /←смерека Abies/, сосна Syringa vulgaris /←сосна Pinus silvestris/ і т.п.

Серед назв дерев та кущів широко представлена лексика іншомовного походження. Найбільше запозичень з угорської та румунської мов. З угорської: біколма і под. Cydonia oblonga, /г'ачепе-че Rosa canina, гістин'а і под. Aesculus hippocastanum, мід'а Cerasus vulgaris, ог'она Syringa vulgaris, р'ібіз'і і под. Ribes nigrum, шом, шон Cornus mas. З румунської запозичені: джер'ег, джер'апин Juniperus communis, гог'ен Rizis nigrum, йайини Vaccinium vitis-idaea. Кілька назв прийшло з російської /бойарошник Crataegus monogyna, брусн'іка Evonymus verrucosa, ліствен'иц'а Larix decidua/, польської /модрина Larix decidua/, турецької /айва Cydonia oblonga, кизил Cornus mas/, німецької /л'ера, лер, л'ер'а Larix decidua/ тощо.

У четвертому розділі "Мікономени /назва грибів/" подаємо результати спису 15 видів грибів.

Праслов'янського періоду сягають назви біл'ак Boletus edulis, сисічка Cantharellus cibarius, порхайка Lycoperdon perlatum, не'че'риц'а Agaricus campestris, A. silvaticus, мухом'ор Amanita muscaria, сиройшка Russula aeruginea та ін.

Власне українські назви грибів найчастіше утворюються в результаті словотворення. Це переважно відад'ективні номени, які виникають за допомогою суфіксів -к-, -ак-, -ук-, -ик-, -ник: коут'кн Cantharellus cibarius, рад'ачки Armillariella mellea, лудн'ак

Boletus edulis, син'ак "т.с.", тоўст'ук "т.с.", чел:ен'ук Leccinum aurantiacum, пол'овик Boletus chrysenteron, березовик Leccinum scabrum, пот'ачник Boletus luridus та ін. Серед від-субстантивних номенів, утворених суфіксальним способом, зафіксована тільки назва міхунки Lycooperdon perlatum. Префіксально-суфіксальним способом утворені назви припутник Boletus chrysenteron, підберезник Leccinum scabrum, пудл'исн'ак "т.с.", підосиковик Leccinum aurantiacum, пуд'пен'ки Armillariella mellea.

Значно менше назв, утворених способом основоскладання /здебільшого в поєднанні з суфіксацією/: чорноголове'и' Boletus edulis, тоўстокорен'ик "т.с.", червоноголове'и' Leccinum aurantiacum, красноголове'и' "т.с.", Lactarius deliciosus та ін.

У результаті переосмислення загальновідомих слів виникли номени квочки/-и, кврочки, баран, пал'чики, перстички, нохтики Clavaria botrytis, лисци'а Cantharellus cibarius, зонтики/-и Agaricus silvaticus, хл'іс'и' Lactarius deliciosus, чоловічки "т.с."

Якщо порівняти мікономени з назвами інших видів флори, то серед них спостерігається найменша кількість запозичень: з угорської мови - фодор'омба, шепр'і'омбо Clavaria botrytis, ч'ір-кег'омбо Cantharellus cibarius, з французької - шампін'юни/-и, шампін'юне/-и Agaricus campestris.

У "Висновках" узагальнено результати дослідження, з яких найголовнішими є:

1. Хронологічно і генетично досліджувана лексико-семантична група неоднорідна: у ній відображені риси різних епох /від праслов'янського періоду до наших днів/.

Ядро цієї лексики становлять назви праслов'янського походження, більшість яких поширена майже на всій території України і є літературною нормою української мови. Найбільше назв прасло-

в'янського походження серед найменувань дикорослої флори та дендромоменів, менше - серед мікономенів і зовсім немає серед назв культивованих квітів.

Певна частина лексики праслов'янського періоду не стала в українській мові загальнонародною, ареал цих назв часто обмежується карпатськими та деякими іншими говорами. До цієї групи відносимо такі лексеми, як: шчава *Rumex acetosa*, ягода *Fragaria vesca*, све^иройвус *Rosa canina*, молоу *Eupherbia helioscopia*, лотат' *Caltha palustris*, *Nuphar luteum*, кожани-ца *Trifolium*, трепета *Populus tremula* та ін.

2. Серед назв лексики флори найбільша кількість тих, що утворилися у цих говорах пізніше, тобто після розпаду праслов'янської етномовної єдності, в період розвитку української мови та її діалектів. У цей час збагачення української ботанічної номенклатури одноклексемними назвами проходить такими основними шляхами, як словотвір, переосмислення старих слів, вплив української літературної мови, запозичення готових ботанічних номенів з інших мов тощо.

Найбільше назв у досліджуваних говорах виникло у результаті словотворення. Цей тип об'єднує найменування, основна частина яких утворена суфіксальним способом. Основна кількість назв утворена від іменникових основ з допомогою суфіксів -ник, -ец', /и/ин'а, -ій та ін. За допомогою малопродуктивних суфіксів утворіні, як правило, закарпатські регіоналізми.

Значна кількість ботанічних назв лексики флори утворюється суфіксальним способом від назв тих же рослин. Найбільш продуктивним в цьому плані виявився суфікс -иц/а/ у дендромоменах.

Багато відад'єктивних суфіксальних дериватів з'являються внаслідок універбації атрибутивних словосполучень. Особливо це стосується назв диких трав'янистих рослин.

Віддієслівні суфіксальні утворення - це в основному назви диких трав'янистих рослин, утворені з допомогою суфіксів -ник, -ак, -к/а/.

Значно менше номенів, утворених префіксально-суфіксальним способом. В основному це назви диких трав'янистих рослин та мікономени.

Помітну кількість становлять назви, утворені способом основоскладання чи словоскладання нерідко в поєднанні з суфіксацією.

Чимало флористичних номенів появилось в результаті переосмислення слів. Найчастіше вони виникають у зв'язку з переносом на рослину назв предметів, людей, тварин, дерев тощо. Більшість цих назв - переосмислені демінутиви.

Багато нових назв рослин утворилося в результаті переосмислення у межах ботанічної номенклатури. Найчастіше назви загальновідомих /у першу чергу культивованих/ рослин переносяться за подібністю на маловідомі дикорослі.

Семантичний аналіз однолексемних назв дає підстави виділити кілька груп за їх мотивацією:

- за подібністю характерної частини рослини до частини тіла людини чи тварини: хвоста́ч *Chamaenerium angustifolium*, ко́пито *Aragum eugroaeum*, па́л'чики, пе́рсти́ки, ну́хтики *Clavaria botrytis*, йази́чки *Sansevieria trifasciata* та ряд ін.;

- за подібністю до певних побутових предметів: сві́чка *Agrimonia eupatoria*, ві́ники *Typha angustifolia*, та́р'і́лки *Calistephus chinensis*, щч'і́тки *Clavaria botrytis* та ін.;

- за отруйними властивостями рослини, її негативним впливом на організм людей і тварин: ду́рман *Datura stramonium*, ні́ми́ц'я "т.с.", ду́рн'ачки́, отро́ва *Solanum nigrum*, по́т'ачні́к, по́т'ачу́рик *Boletus satanas* та багато ін.;

- за лікарськими властивостями рослини: по́пу́сани́ця *Paris*

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

quadrifolia, бес'іжнік "т.с.", рамнік *Plantago major* та ін.;

- за місцем зростання рослини: мокр'ажина *Lycopodium clavatum*, жабнік, жабурнік *Hydrocharis morsus-ranae*, бобовиц' *Vaccinium uliginosum*, пуд'пен'ки *Armillariella mellea*, моховик, драчковий, л'ісковий/-ий *Boletus chrysenteron* та ін.;

- за часом початку росту і особливо цвітіння: кукушки *Galanthus nivalis*, *Leucojum vernum*, й'урики *Chamaenerium angustifolium*, р'іздвіяник, варварка *Zygocactus officinalis*, дусалка, русил'оўка *Paeonia officinalis*, іван-губ'я *Amanita muscaria* та ін.;

- за кольором рослини: біл'ки *Leucojum vernum*, син'юдка, син'ка *Scilla bifolia*, чорнушки *Viola tricolor*, вогник *Impatiens sultanie*, *Dianthus caryophyllus*, чорниці *Vaccinium myrtillus*, рижик, красноголовец', коўт'ки *Lactarius deliciosus* та ін.;

- за запахом рослини: лапанка *Aserum europaeum*, вазел'іники *Convallaria majalis*, пахало *Levisticum officinale* та ін.;

- за смаковими властивостями: солодощ *Polypodium vulgare*, медунка *Pulmonaria officinalis*, гирч'іні *Lactarius deliciosus*, *Agaricus campestris*, кислиц'я, квасниц'я *Vaccinium vitis-idaea*, квасок, квасник *Rumex acetosa* та ряд ін.;

- за способом розповсюдження та існування рослини: поўзун *Lycopodium clavatum*, п'утанка *Polygonum aviculare*, роз'худнік *Glechoma hederacea*, висул'ки, л'ізало *Chlorophytum commosum* та деякі ін.;

- за тактильними властивостями: жалива *Urtica dioica*, кол'ушка *Datura stramonium*, драчник *Juniperus communis*, п'яси́к *Rosa canina* та ін.;

- за руховими особливостями стебла: тр'асу́чка, танц'і́вник *Frisa media*, віялкі *Agrostemma githago* та ін.;

- за звуковою дією: п'орхаўка, подохн'аўка *Lycoperdon perlatum*, хрустаўкі *Vaccinium vitis-idaea* та ряд ін.;
- за придатністю в їжу для птахів: кур'ачки, гус'ачка *Polygolum aviculare* та ін.;
- за структурою рослини, її формою, зовнішніми особливостями: тоўст'ук, тоўстокорен'ик *Boletus edulis* та ряд ін.;
- за походженням рослини: туркин'а *Larix decidua* та ін.;
- за використанням з магічною метою /ворожінням і т.п./: приворотен' *Alchemilla vulgaris*, прил'убник *Levisticum officinale*, девятосил'ник *Hypericum perforatum* та ін.

Останніми десятиліттями значним є вплив на лексику досліджуваних говорів української літературної мови, внаслідок чого постали назви переважно диких трав'янистих рослин та культивованих квітів.

На процес формування закарпатських назв флори помітний вплив має іншомовна лексика. Найбільше запозичень з угорської мови. Певна кількість запозичень з румунської, російської, польської, німецької, турецької, французької мов. На формування ботанічної термінології закарпатських говірок помітний вплив мають багатовікові традиції класичної /латинської/ термінології. В основному це назви на означення культивованих квітів.

3. Значну кількість ботанічних назв становлять номени-словосполучення. Означення, які входять до складу цих словосполучень, можуть вказувати на:

- малоцінність чи навіть отруйність рослини: воўч'і ягоди, воўче ліко *Daphne mezereum*, чорт'іў грибо^П, отруйний грибо^П *Boletus satanas*, собач'і ягоди *Evonimus verrucosa*, дурна трава *Datura stramonium* та ін.;
- місце зростання рослини: д'існ'і збонки *Lilium martagon*, моховий грибо^П *Boletus chrysenteron* та ін.;

- колір рослини /її квітки, плодів і т.д./: син'ї квітки
Scilla bifolia, чорн'ї ягоди *Vaccinium myrtillus*, білий
гриб^{II} *Boletus edulis* та ін.;

- добрі кормові якості рослини: кур'ача трава, гус'ача тра-
ва *Polygonum aviculare*, воробчач'ї ягоди *Sorbus aucuparia*
та ін.

У великої кількості номенів-словосполучень означеннями
виступає прикметник дикий, а означуваням словом - назва культур-
ної рослини: дикий часник *Leucojum vernum*, *Narcissus poeticus*,
дика цибуль'а *Paris quadrifolia*, дика гречка *Capsella bursa-pas-*
toris, дикое вино, дике грєзно *Humulus lupulus*, дикий горох
Coronilla varia, *Agrostemma githago*, дикий кмин *Heraclium*
sphondylium, дика петрушка *Conium maculatum*, *Levisticum offi-*
cinale, дикий сон'ашник *Galeobdolon luteum*, дикий огурок *Dat-*
tura stramonium тощо.

Певна частина номенів-словосполучень має кілька мотиваційних
ознак. Серед них зустрічаються переважно назви диких трав'янистих
рослин: воўча ягода, чортова ягода, гал'ача ягода *Paris quad-*
rifolia /отруйність рослини і форма плодів/, зозулин'ї черевич-
ки/-н, зозулин'ї чобітки/-н, зозулин'ї топанки/-н *Cypripedium*
calceolus /час цвітіння рослини і зв'язок з плодовитістю, фор-
ма квітки/, вод'яний перець *Polygonum bistorta* /місце проростан-
ня рослини, гіркий її смак, подібність до листочків перця/, ліс-
н'ї звоничи *Lilium martagon* /місце проростання рослини і подіб-
ність квітки до дзвону/, петрова свічка *Verbascum phlomidis*
/період цвітіння рослини та її подібність до свічки/, очка пол'о-
ві *Viola odorata* /місце проростання рослини і подібність квіток
до очей, їх яскравість/, пис'є молочко, сучоє молочко, гадин'а-
че молочко *Euphorbia helioscopia* /отруйні властивості рослини
і наявність білого соку, схожого на молоко/.

4. Карти ізоглос, укладені нами на основі атомарних карт Атласу ботанічної лексики українських говорів Закарпатської області, підтверджують класифікацію українських говорів Закарпаття на 5 основних груп: уманські, верховинські, боржавські, марамороські, гуцульські. Проте помітна кількість ізоглос не повністю узгоджується з цим поділом.

Значна частина ізоглос продовжується в інших українських говорах та інших слов'янських мовах. На основі нашого дослідження можна зробити висновок про те, що більшість ботанічних народних назв українських говорів Закарпаття зближується із відповідними назвами російської, словацької, польської, чеської, болгарської, сербохорватської мов.

Результати нашого дослідження дають можливість виділити кілька груп лексичних паралелей:

- українсько-чесько-польсько-сербохорватські:

свин'а́ча вош *Senium maculatum*, чес. svínska veš, svíni veška, пол. swinia wesz, swinia wsza, с.-х. свинцавац "т.с."; ден'-і-н'іч *Melampyrum nemorosum*, чес. deň a noc, пол. dzień i noc, с.-х. ноь и дан "т.с." та ін.;

- українсько-польсько-сербохорватські:

поно́ві му́д'і *Evonymus verrucosa*, пол. porowe ludy, с.-х. попова мула "т.с."; татарс'ке з'і́л'я *Asopus salamis*, пол. tatarskie ziele, с.-х. татарско зелье "т.с." та ін.

- українсько-білорусько-польські:

свин'с'ка трава́ *Oxalis acetosella*, білор. свіная трава, пол. swinia trawa, świńska trawa "т.с."; про́л'ісок *Scilla bifolia*, білор. пралеска, пол. przylaszczka "т.с." та ін.;

- українсько-російсько-сербохорватські:

гус'а́ча трава́ *Potentilla anserina*, рос. гусиная трава, с.-х. госи́н'а трава, гусја трава "т.с."; первоцві́т *Primula veris*, рос.

первоцвіт, с.-х. први цвіт "т.с." та ін.

Не виключено, що деякі з цих паралелей можуть бути іншомовними запозиченнями /в українських закарпатських говорах чи в інших слов'янських мовах/.

5. Серед назв лексики флори у досліджуваних говірках зустрічаються й специфічні закарпатські регіоналізми, які, за нашими даними, в інших українських діалектах не відомі. Найбільша кількість тих, які утворені на власному мовному ґрунті шляхом словотворення. Кілька закарпатських регіоналізмів утворені на українському ґрунті від іншомовних основ.

Ареальний аспект народних назв рослин допомагає краще висвітлити картину міжмовних і міждіалектних контактів у цій групі лексики, діалектного членування говорів, історію і характер міграції населення. Детальне вивчення лексики флори в українських закарпатських говорах має важливе значення для мовознавчої науки, для дослідження матеріальної і духовної культури українського населення Закарпаття, його зв'язків з іншими українськими землями та іншими народами тощо.

Основні положення дисертації відображені у таких публікаціях автора:

1. Ареальна і структурно-семантична характеристика назв жовтцю їдлого (*Ranunculus ascer* L.) в українських говірках Закарпатської області // Словотвір як вияв динаміки мови: (Наукова конференція, присвячена пам'яті проф. Теодозія Возного). - Львів, 1994. - С.22-23.

2. Деякі буковинські ботанічні назви на загальнокарпатському і загальноукраїнському фоні // Українська мова на Буковині: (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження Юрія Федьковича). - Чернівці, 1994. - С.58-59.

3. Назви флори в українських говірках Закарпаття // "Молодь - Україні": (Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету). - Ужгород, 1994. - Т.3. - С.170-177.

4. Ботанічна лексика українських говорів Закарпатської області: (Матеріали до "Лексичного атласу української мови") // "Молодь - Україні": (Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету). - Ужгород, 1994. - Т.4. - С.215-255.

5. Ботанічна лексика українських говорів Закарпатської області: (Матеріали до "Лексичного атласу української мови") // "Молодь - Україні": (Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету). - Ужгород, 1995. - Т.5-6. - С.262-279.

6. Назви грибів в українських говірках Закарпатської області // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологічна. - Ужгород, 1995. - Вип.1. - С.33-37.

7. Назви культивованих рослин у говірках Закарпатської області // Філологічні обрії (Збірник наукових праць молодих дослідників). - Ужгород, 1995. - Вип.1. - С.74-78.

8. Атлас ботанічної лексики українських говорів Закарпатської області // Тези доповідей 49-ої підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу філологічного факультету Ужгородського державного університету. - Ужгород, 1995. - С.70-72.

Myholinets O.F. Botanical lexics in Ukrainian dialects of Transcarpathian region (manuscript). Dissertation for the academic degree candidate of science by speciality 10.02.01 - Ukrainian language. Uzhhorod State University. Uzhhorod, 1996.

The thesis presents the lexico-semantic, lexico-etymological and linguo-geographical analysis of folk names of more than 200 species of plants, collected in 150 towns and villages of Transcarpathian region. The Atlas of Botanical Lexics in Ukrainian Dialects of Transcarpathia is enclosed, which contains 214 linguistic maps.

Мигoliniц О.Ф. Ботаническая лексика украинских говоров Закарпатской области /рукопись/. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 - украинский язык. Ужгородский государственный университет. Ужгород, 1996 г.

В работе представлен лексико-семантический, лексико-этимологический, лингвогеографический анализ народных названий свыше 200 видов растений, собранных диссертантом в 150 населенных пунктах Закарпатской области. К диссертации прилагается Атлас ботанической лексики украинских говоров Закарпатской области, насчитывающий 214 лингвистических карт.

Ключові слова: закарпатські говори, лексика, назва, лексико-семантична група, етимологія, семантика, мотивація, номінація, словотвір, іншомовні запозичення, лінгвістична географія, лінгвістичний атлас, ізоглоса.

Myholinets

ТОВ «Колір принт», вул. Капітульна, 18.
Підписано до друку 25.03.1996 р.
Формат 60x84 1/16
Умовн. друк. арк. 1.14
Облік.-вид. арк. 1.08
Тираж 100 шт.

AB 34.569